

MOLLA MURAT HAREZMİNİN "DİLAVER VE GÜLESRAR" DESTANI HAKKINDA BAZI TESPİTLER

XVIII. asrın sonları ile XIX. asrın ilk yarısında yaşayan Molla Murat hayatı ve edebi kişiliği çok az bilinen şairlerimizden biridir. O, Harezmi ve Mangışlak dolaylarında yaşamıştır. Türkmenlerin İğdir boyundan olan şairin asıl adı "MURAT" olup, adının önünde "Molla" veya "Bende", sonunda ise "Harezmi" gibi sıfatlar kullanılmıştır.

Molla Murat tahminen 1782-1788 yıllarında Harezmi'nin Şirşalı obasında dünyaya gelmiştir. Bir şiirinde şöyle bir mısra vardır:

"Aşım Horezmi, yerim Şirşalı..."

Şirşalı'nın bulunduğu yer, şimdiki Özbekistan'ın Hazarasp ilçesine aittir. Şirşalı obasının adına ve bu oba ile ilgili olaylara Hive Hanının SSCB İ.A'nın Doğu Enstitüsü'nün Leningrad bölümünde bulunan arşivinde çok rastlanılmaktadır. Hazarasp ve Şirşalı obası da XVIII: ve XIV. asırlarda İğdirlerin çoğunluk halinde yaşadıkları yerlerin birisi olarak kabul edilmektedir.

Malumatlardan anlaşıldığına göre, şairin babasına Beğenç Tarhan, dedesine ise Aman Tarhan deniliyormuş. Ancak bunlar hakkında hiçbir bilgi kalmamıştır. Molla Murat'ın Han Muhammet (Hanmammet) ve Yaz Muhammet (Yazmammet) adlarında iki oğlu varmış. Han Muhammet'in Tuvak adlı bir kızı, Yaz Muhammet'in ise Gülbay ve Sena adlı iki oğlu varmış. Gülbay ile Sena'nın nesilleri şimdiki Daşhovuz (Taşoğuz veya Taşhavuz) ve Türkmenbaşı (Krasnovodak) şehirlerinde yaşamaktadırlar.

Molla Murat, devrinin bilge insanlarından birisi idi. Şairin Hive medreselerinden birinde eğitim görmüş olduğunu düşünmek mümkün. Şair herhangi bir nedenle ömrünün sonlarına doğru Mangışlak taraflarına göçüyor ve orada Özen adlı obada tahminen 1840-1845 yıllarına vefat ediyor.

Şu an Molla Murat'ın mirasından bizce bilinen 30'a yakın şiir ile 2 tane destandır. Bu destanlardan birisi "Dilaver ile Gülesrar"dır (Diğeri ise Tahir ile Zühre). Dilaver ve Gülesrar destanının 4 nüshası günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bunların 3 tanesi Türkmenistan İlimler Akademisi Edebiyat Enstitüsünün Elyazmaları bölümünde 3759, 5487 ve 5508 numaralı dosyalarında, diğeri ise Gürcistan K.S. Kekelidze Elyazmaları Enstitüsünde bulunmaktadır. Bu nüshayı Gürcü alimi Georgiy Tsereteli, 1930'lu yıllarda Türkmenistan

Doç. Dr. Areznepes MEMMETCUMAYEV
Türkmenistan Elyazmaları Ens. Folk. Bl. Mdr.

Türkmen Türkçesinden Aktaran

Yusuf AKGÜL

ve Özbekistan'da bulunduğu sıralarda pazardan satın almıştır. Kimden aldığı belli değildir.

"Dilaver ve Gülesrar" fantastik tasvir özel likli bir destandır, aşk destanıdır. Bu kapsamdaki destanlar, şairin yaşadığı devirde Türkmen edebiyatında çok yaygındır. Mesela muhtevalarına göre, "Dilaver ve Gülesrar" a yakın olan Şeydai (Şeydai)'nin "Gül-ü Senuber", Şabende'nin "Gül-Bilbil", Magrupi'nin "Seypelmelek-Medhalcema", Yusuf Hoca Bakıoğlu'nun ise "Ray-Çım" adlı destanları, bu devirlerde üretilen eserlerdir. Şabende "Güş-Bilbil"i hicri 1214 (miladi 1799-1800) yıllarında, Hoca Yusuf Bakıoğlu ise "Ray-Çım"ı hicri 1252 (miladi 1836-1837) yıllarında yazıyor. Şeydai ile Magrupi'nin destanları ise XVIII. asrın sonlarında ve XIX. asrın başlarında yazılmıştır. Molla Murat'ın destanlarla tanışmış olması mümkündür.

Biz burada sadece bir şairin kendi devrinin bilge adamlarından birisi olduğunu ve bu devrin edebi sürecini bilmemesinin imkansızlığını ortaya koymakla kalmıyor, ayrıca yukarıda saydığımız destan (Ray-Çım'ın dışında) yazarlarının hayat hikayelerinin de şu veya bu şekilde. Molla Murat'ın yaşadığı yerler olan Harezni-Mangışlak dolayları ile ilişkili olduğunu da göz önünde bulunduruyoruz. Şabende Köneürgeç'te yaşamış, Mağrupi ömrünün sonlarını Mangışlak'ta geçirmiş ve o topraklarda aşağı-yukarı 1810 yıllarında dünyadan göçmüştür. Şeydai de Mangışlak'ta yaşamıştır. Böylece bu yazarların fantastik aşk destanlarının Molla Murat'ın "Dilaver ve Gülesrar" adlı destanının ortaya çıkmasında tesirlerinin olabileceği çok açıktır. Öte yandan şair destanı sevdiği bir kız için yazdığı için "sevgili" tipinin elyemez derece göstermesi, yani idealize etmesi (mesela peri görünüşünde), bu kıza ulaşmak için karşılaşılan zorlukları açık şekilde tasvir etmek düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Eseri de bu düşünceler içinde yazmıştır.

Molla Murat'ın bu destanı yazmadaki asıl amacı ve öne sürdüğü temel düşüncesi sevginin özgür olması ve herkesin kendi aile hayatını kendi isteğine göre kurması şeklinde özetlenebilir. Fakat şairin yaşadığı devirde bu tür düşünceler güçlü tepkilerle karşılaşılıyordu. Molla Murat böylesi tepkileri destancılık geleneklerine uygulayarak, onları fantastik düşman güçlerin özellikleri arasında gösteriyor.

Destanın baş kahramanı Dilaver'in sevgilisine kavuşmak uğrunda mücadelesinde, ona ilk önce kendi annesi ve babası karşı çıkıyor. Şair ilk engelleri annesi ve babası ile başlatmakla birlikte sadece Türkmen sosyal hayatına mahsus olan bir özelliği göstermek için değil, ayrıca Dilaver'in erişmek istediği hedefteki ısrarlı oluşunu da göz önünde tutuyor.

Diğer fantastik aşk destanlarında olduğu gibi, Molla Murat da olayların devamında, yani Dilaver yola düştükten sonra bu tepkileri/karşı çıkışları daha da güçlendirmeye başlıyor. Şeydai ve Magrupi'nin destanlarından farklı olarak Molla Murat'ın destanında, Dilaver'in yanındaki yoldaşların hepsi kırıldıktan sonra sadece kendisi kalıyor. Bundan sonra destancı engelleri daha da çoğaltıyor. Dilaver önce Zenni (Zenci) padişahın, sonra Zaman ülkesinin padişahının zindanına düşüyor. Bu zindanlardan kurtulduktan sonra da Kolan dağında altı ay yolunu şaşırarak şekilde geziyor. Ancak engeller ve sıkıntılar bununla da bitmiyor. Dilaver büyücülerin zindanına giriyor. Her sefer zindana düşünceye kadar kahramanlar gibi vuruşan Dilaver, bu esnada pek çok düşmanını da yok ediyor.

Bu vakalarda Dilaver'in, Seypelmelek ve Senuber'den farklılaştığım belirtmemiz gerekiyor. Üç destanda da ortak bir örgü var. Dilaver de, Seypelmelek de, Senuber de "Berzenniler" in ülkesinden geçiyorlar. Ancak Magrupi'nin destanında (Seypelmelek_Medhalcema) aynı şekilde Seypelmelek soydaşları Sagıt ve İsfendiyar ile birlikte Berzennilerin ülkesinde yakalandığında hiçbir karşılık göstermiyor. Destanda bu bölüm şöyle beyan ediliyor:

"Seypelmelek padişaha yalvarıp, öldürme deyip, beş kelime söyledi:

*Yetim eylap sağıl meni malına
Bir serim gurbandır senin yoluna
Niçin bolup düşdüm munda goluna
Öldürüp gelmagıl nahak ganıma. "*

Tıpkı buna benzer bir sahneyi Şeydai'nin "Gül-Senuber"inde görüyoruz. Molla Murat da kendi kahramanım Berzennilerin ülkesinden geçiriyor. Berzenniler Dilaver'i da yakalamaya çalışıyor, ancak burada Dilaver Seypelmelek ve Senuber gibi acizce yalvarmayıp, aksine mertçe

vuruşuyor. Sonunda yorulup yıkılıyor ve ancak bu şekilde yakalanabiliyor ve zindana atılıyor. Zaman şehrinde ise, Melike Dilhova'nın adakları Dilaver'i hileyle uyku ilacı içirip yakalıyorlar. Ancak bundan sonra de elleri ağır zincirlerle bağlanmış olsa da acizlik göstermiyor, önceki metaneti içinde gönlünden geçenleri açıkça ortaya dökerek: "Ey Melike! Sen mekirlilik (hile) bilen bir iş kaldın, yok erse tohum züryardın birle girar erdim", diyor.

Gayreti ve hedefe ulaşmadaki hızı bakımından Dilaver'in "Pehlivan ve Rüstem"e benzediğini düşmanları da kabul etmektedirler. Hattâ Berzenniler Dilaver'i zindandan çıkardıklarında da ya kendi düşmanlarının karşısına koymak için (Mesela Dilaver, Berzennilerin düşmanı olan Kanhor Şalman'ı savaşta (vuruşta) öldürüyor ya da kendi yurduna dönüp gitmesi şartı ile serbest bırakıyorlar. Bu tür olay örgüsü ile Seypelmelek-Medhalecema'l'de ve Gül-Senüber'de karşılaşılmıyor.

Dilaver ve Gülesrar'da kahramanlık sahnelerine yeterince yer verilmiştir, sevgi ve kahramanlık motifleri birbirini tamamlayarak eserin asıl iddiasının güçlenmesine zemin hazırlamaktadır. Yazar, Dilaver'i bahadır ve gözünü budaktan esirgemez bir tip olarak idealize etmesine rağmen, onu hiçbir zaman yenilmeyen olağanüstü bir güç sahibi olarak görmek istememiştir. Dilaver de sıradan insanlar gibi aceze düşüyo, aldanyo da, yenilyo da...fakat esas mesele, o maksadından kesinlikle geri kalmıyor, geri dönmüyor. Bu karakter "tip"e belirli bir gerçeklik kazandırmaktadır. Böylece bu tip destanın gücünün sağlam olmasına tesir etmektedir.

Dilaver gözü pek bir yiğit olmakla birlikte mülayimce sevebiliyor. Yazar eserin birçok yerinde Dilaver'in sevgisini "şirinden şirin" sözleriyle vasıflandırmaktadır. Dilaver sadece sevgisi ile ilgili değil, ayrıca babası, annesi, dostları ve diğer insanlarla ilgili vakalarda da son derece yumuşak bir yiğit görünüşünde göz önüne getiriliyor. O çocukluk yıllarında da çok okuyor ve bilgili-terbiyeli bir yiğit olarak yetişiyor.

Yazar (destancı) kendisinin düşlediği ideal kahramanın çizgilerinin belli bir ölçüde Dilaver'in özelliklerine sındırılmıştır. Ne için belli ölçüde, tamam değil...Çünkü yazar, Dilaver'in yaşantısının bir tarafına, yani sevgisine dikkat

çekiyor. Kahramanın karakterinin ortaya konuluşu, aslında onun "sevgisi" ile bağlantılı vakalarda yüze çıkıyor. Belirli bir kalıptan çıkamama şeklindeki destancılık geleneği Dilaver'in tipini bütün yönleriyle tasvir etmeye yeterli imkan vermemiştir. Daha doğrusu yazar, destancılığın geleneksel ilkelerine uymuştur.

Dilaver'in Gülesrar Peri'yi rüyasında görmesiyle birlikte onların arasında bir sevginin başlaması da, sıradan yiğitlerin sıra dışı kızları-perileri sevmesi de eski devirlere ait destan kaideleri olup, bunlara fantastik aşk destanlarının hepsinde rastlamak mümkündür. Aslında bu motif destanlara masallardan geçmiştir. "Peri" motifi folklor ürünlerinde de, yazılı edebiyata ürünlerinde de "Güzellik" sembolüdür ve sıradan insanların onları sevmesi ise insanın güzellik karşısında baş eğdiğinin işaretidir. Fakat bu "periler" yine destanlarda normal bir kız görünüşünde tasvir edilebiliyorlar. Onların sadece dış görünüşleri, yani görümlük güzellikleri değil, ruhi portreleri de normal kızların karakterlerine benzer şekilde verilmektedir.

Dilaver ve Gülesrar destanında "peri" esere baştan sona kadar fantastik bir iklim kazandırmış olsa da, aşıkların dilekleri ve muratları en sonunda gerçekleşiyor. Fakat o vakte kadar kahramanın pek çok sıkıntı ve engelleri yenip geçmesi, yazara sadece vakaları sürükleyici hale getirmek için değil, bununla birlikte sıradan yiğitlerin sıra dışı kızların yanına varabileceklerini inandırıcı bir şekilde vermesi için de gereklidir. Demek ki kızlar sıradan değil iseler onlara ulaşmak için geçilebilecek yollar da sıradan yollar değildir. Bu yol meselesi, Gül-Senüber'de 300 yıllık, Gül-Bilbil'de 150 yıllık yol hesap edilerek belirtiliyor. Destanlardaki kahramanların bu yolları geçmeleri de türlü türlüdür. Seypelmelek ve Senüber "sihirli kuş"un yardımıyla yolları aşarlarken, Bilbil, "Gül"ün yeğeni Salım ile karşılaşarak (Gül'ün yeğeni olduğu için sıradan insan değil), onunla birlikte bir "dev"e binerek giderler. Ray-Çını destanının kahramanı ise bu yolu Süleyman peygamberin kendisine bıraktığı ayakkabının yardımıyla geçiyor. Bu ayakkabı istenildiğinde göz açıp kapayıncaya kadar bir sürede götürülebilen bir araç olarak gösterilmektedir.

Molla Murat ise, Dilaver'i sevgilisine götürmek için biraz daha farklı bir metot seçmiştir.

O "hayali yol"u geçmek ile ilgili olayları Dilaver'in değil de, Gülesrar'ın çevresinde toplamıştır. Yazar "eğer Gülesrar hayali bir kız ise, yani peri ise hayali yolu da bizzat kendisi bulup seçsin, Dilaver'i kendisi getirsin..." şeklindeki bir düşünceyi gerçekleştiriyor. Bize göre, bu doğru bir çözümdür. Çünkü hayali (fantastik) kızların, fantastik yolları kısa bir sürede geçivermeleri şaşırtıcı değildir. Gülesrar Dilaver'i bulup getirmesi için arkadaşı Gülçehre'yi gönderiyor. Gülçehre de Gülesrar gibi hayali bir kız. Bunun için Gülçehre'nin 300 yıllık denilen yolu 40 günde geçmesi destan şartları içinde yapay görülüyor. Gerçekten de Seypelmelek ve Sember'i alıp giden sihirli kuşlar da, Bilbü'i alıp giden dev de, Ray-Çını'yı götüren ayakkabı da uzak yolları kısa bir sürede kat etmeye müsait vasıtalarlardır.

Söz burada başka bir özellik, yani bu destanlarda yol geçmek için sadece hayali kişilerin değil, normal kişilerin de yola çıktığındandır. Sıradan insanlar hayali kızların yanlarına nasıl ulaşabilirler? Sadece fantastik araçlarla...Demek ki ilave olarak hayali araçlar gereklidir. Sihirli kuşlar, ayakkabı veya dev bu türden araçlardır. Kahramanlar/yiğitler bunların yardımıyla kızların yanına varabiliyorlar.

Ancak Molla Murat bu tür fantastik malzemeleri pek kullanmak istemiyor. Yoksa o her defasında zindana düştüğünde Dilaver'i bu tür malzemeleri kullanmak suretiyle kurtarıp Gülesrar'ın yanına gönderebilirdi. Bu da onun sıradan insanların geçemeyeceği hayali yolları, kendi kahramanına geçirtmek istemediğini göstermektedir.

Bu durumda Molla Murat'ın Gülesrar'ı kendi kendisini harekete geçirmesi bize göre, yine de fantastik girişimin bir örneğidir. Böylesi durumlar Türkmen edebiyatındaki diğer ilmi-fantastik destanlarda pek görülüyor desek yeridir.

Dilaver'in emeline eriştikten somaki hayatı, yazarı pek ilgilendirmemiştir. Yazarı ilgilendiren esas mesele kendi kahramanı Dilaver'in önceki gerginlik dolu mücadeleleri ve çeşitli kara güçler ile yaptığı uğraşdır. Şair destanını tesirli bir biçimde, yani kahramanını olağanüstü güçlerden sağ-salim kurtarıp, bütün olumsuzlukları yok

ettikten sonra tamamlayarak iyi bir destan örgüsü sergilemektedir.

Böylece yazar barışsız mücadele/dosdoğru mücadelenin insanı hedefine eriştirebileceğini ortaya koyarak, olaylar karşısında kayıtsız kalmanın, tepkisizliğin veya boyun eğmenin bahtsızlığa/neticesizliğe yol açacağını gösteriyor. Gerçek bir sevgiyle seven insanın, kendi iradesi ve mücadelesiyle "peri kızı"na bile ulaşabileceği, hatta en tehlikeli güçlerden ve engellerden kurtulabileceği düşüncesi vurgulamak isteniyor.

Yazar genellikle kendi ürettiği "iyi"/polojitel kahramanların hemen hemen hepsini akıllı ve mücadeleci bir görünüşte tasvir etmektedir. Bu durum genç kızların tip özelliklerinde de görülüyor. Mesela Gülçehre gayretlilikte hiç kimseden aşağı değildir.

Molla Murat'ın Dilaver ve Gülesrar destanı her ne kadar fantastik destan olarak görülse de, onda sosyal hayatın yaşanması mümkün pek çok olayları da az değildir. Dilaver'in Ahen Reba şehrinin zindanında yatması, zindan hayatının ayrıntılarıyla tasvir edilmesi destanın bu tür özelliklerindedir.

Türkmen destanlarının pek çoğunda zindan ile ilgili vakalar beyan edilmektedir. Ancak onların hiçbirinde zindanlar, Dilaver'in yattığı zindan kadar inandırıcı değildir, yani geniş olarak anlatılmamıştır. Bu destanda zindanın muhafazasının sağlamlığı, içindekilere iyi muamele edilmeyişi ve mahkumların yüklenen suçlara göre çok kötü şartlar altında tutulması büyük ayrıntılarıyla anlatılmaya çalışılmıştır.

Yazar destanın diline özellikle dikkat etmektedir. Eserde halk diline yakın ifadeler, benzetmeler az değil. Destanın manzum bölümü daha bir edebi üsluptadır. 80 şiir yerleştirilmiş olup, hepsi de monolog şeklindedir. 10'a yakın şiir de söyleme/aytışma görünüşünde yer almıştır.

Umumi olarak "Dilaver ve Gülesrar" destanını sadece Molla Murat'ın ürettikleri arasında değil, XIX. asırda üretilen Türkmen destanları arasında da "en iyi"lerin birisi olarak kabul etmek mümkün görünmektedir.